

Sas Ede: TOLDI KÖLTŐJE
(ARANY JÁNOS ÉLETE)

I.

A bogárhátú házikóban.

Toldi Miklós költője! Aki sóhajtva nézett vissza a régi dicsőség fényes napjaira és hősi lantján fölébredt a bajnok a múltak sírjából. Arany János, irodalmunk örök büszkesége! Kinek a szíve ne dobbanna meg az ő nevének hallatára? Ki ne olvasná igaz gyönyörűséggel az ő búbájos énekeit nemzetünk dicsőségéről, örömről, busongásáról?

Könny szivárog a szemünkbe, ha Arany János verseit olvassuk, de e könnycseppen is átragyog a lelkesedés, az öröm tüze. Az a könny a múltak elmúlt hőseit siratja; a lelkesedés, az öröm tüze meg azért lángol föl, hogy magyar kötő énekel hőseinkről ily gyönyörűen népünk őseredeti, zengzetes nyelvéen.

Szép Biharországban, melynek földjén kalászos arany mezők égbenyúló hófedte ormokkal váltakoznak, ott áll az acélos búzatermő rónán költőnk szülővárosa, Nagyszalonta. Mikor még a török pusztította hazánkat, az 1606. esztendőben, Toldi György uram volt Szalonta földesura. Szabad hajdúnép kötött vele szerződést, hogy letelepedhessék Szalontán, melyet aztán hősi karddal védett a török dúló becsapásai ellen. Toldi György uram idejében, egyszerű jobbágyi házában volt az Arany nemzetség ősi fészke. De az Aranyok sehogy sem akartak belenyugodni abba, hogy ők egyszerű jobbágyok. Azt vitatták, hogy ők nemes emberek. Rákóczy Györgytől, Erdély vitéz fejedelmétől kapták az erről szóló pecsétetes levelet hadi szolgálataik jutalmául. De sajnos, ez a nemeslevél az idő viszontagságai közt elveszett. Sokat fáradoztak az Arany János ősei, hogy nemességüket bebizonyítsák, de nem sikerült nekik. Míg aztán Arany János olyan dicsőséget szerzett nekik, ami többet ér, mint minden pecsétetes nemeslevél. A nagyszalontai Kölcsei-utcában, kis házikóban éldegélt halhatatlan költőnk édesapja: Arany György, feleségével, született Megyeri Sárával. Tíz gyermeke volt a házaspárnak, de nyolcat közülük magához vett az Isten. Csak a legelső leányuk, Sára, meg a legutolsó kis fiuk, Janika maradt életben. Hej, mikor a bogárhátú házikóban a fiúcska bölcsőjét ringatták: ki gondolt volna arra, hogy Janikának szobrot állít valaha a nemzet és odajár örök hódolattal az utókor!

De még ennek a bogárhátú kis házikónak is el kellett pusztulnia. Hat éves volt a kis Arany, amikor rettentő csapás zúdult a szalontaiakra. Menyegzőt tartottak Bajó Gergely uram házában. Sütöttek, főztek, kakastejjel, varjúvajjal, amikor aztán szikra pattant a háztetőre, óriási tűzvész támadt a parányi szikrából. Csattogó szárnyakkal repült a vörös kakas házról-házra és rászállott az Aranyék portájára is. El se röpült onnan, míg csak hamuba nem roskadt Janika szüleinek kicsi otthona...

Sírva-ríva nézték a szülők otthonuk romjait. De Isten erőt adott a szívükbe; új fészket raktak maguknak. Persze, csak olyat, aminőt tudtak. A leégett ház falait fölhasználták, ágasokat vertek a földbe, giz-gazzal földték be a tetejét. Ilyen földél alatt tölt el a mi költőnk gyermekora.

De azért bizony mondom nektek: de sok gyermek születik bíborban, bársonyban, tölti el a gyermekkorát fényes palotában, aranyos tündéerkertben, mégse viszi föl az Isten és az istenadta tehetsége a dolgát annyira, mint a mi szalontai bogárhátú házikónk kis lakójának!

Pedig a tűzveszedelmen kívül még más csapás is megháborgatta a gyermekkorát. Árvíz öntötte el a szalontai határt. Éhínség pusztított az egész vidéken. Apja, anyja elöregedtek, nem bírták a munkát. Kis kunyhójukban állandó lakó volt a szegénység.

De azért az öreg Arany gondoktól fölszántott homloka földerült, amikor Jani fiára nézett.

– Kitaníttatom a gyereket – mondogatta. – Ha az Isten erőt ad hozzá, embert faragok belőle!

S térde közé fogta a kisfiút s betűket rajzolt elébe a tűzhely hamujába, úgy tanította olvasni. A tűzhely hamujába rajzolatott először betűket az a gyermek, aki meg-növekedvén, annyi halhatatlan költeményt írt nemzete örömére, dicsőségére!

Kis inges gyerek volt Janika, amikor nagy vígasság hangzott föl csöndes, szegény viskójuk szomszédságában. Lakodalmat csaptak: Janika is ott téblábolt a vígadó násznép között. Volt ott egy Juhász Mihály nevezetű dinnyecsősz is, aki mindenféle figurás, mókás verset mondott. Janika csak hallgatta álmélkodva: utoljára is megkérdezte:

– Mihály bácsi, hol tanulta ezt a sok verset? Könyvből olvasta?

Az öregember elszomorodott a fiúcska szavaira.

– Csak úgy hallomás után tanultam, fiam. Nem tudok én olvasni. Ha olvasni tanultam volna: többre vihettem volna s nem volnék most dinnyecsősz...

Szívébe nyilallhattak ezek a szavak a kis fiúnak. És szent fogadást tett ott a lakodalomban:

– Tanulni fogok! Minél többet tanulni!

S be is váltotta a fogadását, még pedig milyen igyekezettel! Még iskolába se járt, már folyékonyan tudott olvasni és ott énekelte a templom karzatán az iskolás fiúkkal a zsoltárt.

Észrevette ezt Csere József kántor és megkérdezte:

– Hol jártál iskolába?

– Még nem jártam, felelt az – ökölnyi fiúcska.

– Hát hol tanultál olvasni?

– Odahaza az édesapámtól!

Nosza, kézen fogta a kántor uram a fiúcskát és bevezette az iskolába, Szabó Károly rektor uram elébe.

– Nézze csak, rektor uram! Ebből a gyerekből lesz ám valami! Iskolába se járt, mégis tud olvasni!

Tudott bizony! Sőt elmondta a Miatyánkot latinul, hogy csak úgy pörgött a két oktató férfiú nagy örömére. Janikát bizony nyomban beültették az iskolapadba, mégpedig az első helyre. Híres diák volt az első pillanattól fogva. Sőt a rektor uram rábízta, hogy ő tanítsa a gyengébbeket, ami akkori időben az iskolában szokásban volt.

Mikor nem tanult, tanítgatott az iskola fehér falai között; s mikor nem olvasgatott odahaza, elment kóborolni a szalontai határba, ahol a múltak regéit susogja a szellő. Ott magaslott előtte a Falhalom, ahova a csatában elesetteket temették, ott terült előtte a gyilkos rét, amelynek mocsarába a vitéz hajdúhadnagy, György Jakab csalta a hazánkat pusztító pogány törököt, akinek e cselekedetét majdan nagy költő korában meg is énekelte. S a vár piacán ott látta a híres-nevezetes Csonka-tornyot, ősrégi idők emlékét, amelyről később lantján szintén nóta zendült.:

Csonka torony nyúlik a felhőbe,
Rajta pihen a nap lemenőbe:
Rá-ráveti visszanező fényét,
Mintha látnám ős apáim vérét...

II.

Jani diáksága.

Be jó dolguk van azoknak, akiknek édesapjuk jó módnak örvend, s ami drága könyv kell az iskolai tanuláshoz: azt mind könnyen meg tudja vásárolni!

Bezzeg nem így volt ez Arany Janikánál. Mikor a második gimnáziumi osztályt is bevégezte már, a rektor uram az év végével kijelentette, hogy jövő esztendőre a Martos-féle német nyelvtant minden legénynek meg kell venni.

Nagy sor volt ez!

Mert annak a könyvnek négy fényes ezüst húszas volt az ára.

Janika alig merte ajának elmondani a rektor parancsát. Az öreg Arany föl is sóhajtott, amikor meghallotta:

– Csak az Isten egy kis termést adjon a szőlőben. Ha eladom a bort: kiszakítom az árából a négy húszast és megveszem neked a könyvet.

Janika megcsókolta ős apja reszkető kezét s egyre leste: érik-e már a szőlő? Mert a szőlőnek kellett az ő tanuló könyvét is megteremnie.

Akkoriban nevezetesebb halottakhoz énekelni is eljártak a diákok. A szalontai iskolai karban ott csengett a mi Janikánk erős hangja is. Egyszer aztán nagy halotthoz, egy gazdag földesúr temetésére vitték a diáksereget. Temetés után minden kis énekesnek két húszast nyomtak a markába. Janika diadallal vitte haza a szerzeményét:

– Édesapám, nem kell már, hogy a bor árából négy húszast elszakítson! Én is kerestem két húszast a drága könyvre!

Apja megsimogatta derék kislánya fejét, összekuporgatta a még hiányzó két húszast és még a szünidőben megvette az ő tudományszomjas fiának a könyvet. Mire az iskolai év újra megkezdődött: csaknem kívülről tudta már azt Janika.

Szegény öreg apja! Nem soká gyönyörködhetett szeme az ő szorgalmas, derék kislánya látásában. Elvesztette szeme világát. Most még inkább képtelen lőn a kenyérekereetre.

Janika most már teljesen a maga erejére szorult, ha tovább is akart tanulni. Pedig a tanulás vágya égő lánggal lobogott a tizenéves fiú lelkében. Folyamodást írt hát

az espereshez, hogy bízzák rá az iskolában megüresedett preceptorságot. Rá is bízták. S ezzel Arany János elszakadt a bogárhátú szülei háztól. Az iskolába költözött lakni a többi altanítókhoz. S most már tanuló is, tanító is volt egy személyben.

De azért a kis tanító oly buzgó lelkesedéssel látott hivatalához! Sőt a maga eszéből olyan újítást hozott be az iskolába, amit később általánosan elfogadtak. Régen külön tanították a gyermekeket írni, külön olvasni. Arany János behozta az írva-olvasás módját. Ma már mindenütt így tanítanak.

Közben tanult is ernyedetlenül. S már verseket is irogatott. Névnapi köszöntőket tanítók, lelkészek ünneplésére. Híres volt a szalontai iskola kis költője. S a kis diák, a kis költő mind előre tört. Mint délibábos álom csillogott a lelke előtt, hogy elmenjen oda, ahol bővebben mérik a tudományt. A debreceni kollégiumba.

S álma beteljesedett. Sovány fizetéséből nemcsak szüleit segítette, de még félre is tett valamicskét a debreceni kollégiumi évekre. 1833 őszén, szürke novemberi napon, búcsút vett a fiú a szülei háztól. Ott állt a kapuban jóságos Sára nénye, ott állott roska-tag édesanyja, világtalan apja is, s nézte, nézte volna, merre veszi útját az ő Jani fiacskája – de mikor nem látta...

– Isten áldjon meg, édes fiam! – repült a vándor útján a szomorú sóhajtás.

S a vak ember szeméből könny perdült a távozó fiú lába porába...

III.

Csillag vagy lidérccláng.

Ott, a délibábos Hortobágy síksága mellett, a magyar Alföld gazdag fővárosában, Debrecenben, a kollégium óriás, régi épületében összesúgtak a diákok:

– Hallottátok az újságot, fiúk? Új bagoly van a fellegrárban!

Mivelhogy a debreceni kollégium első éves növendékeit bagolynak keresztelték a tréfás diákok. Az első évesek tanuló terme a kollégium legtetején volt; ezért is hívták fellegrárnak.

Hát pedig inkább magasra törő, napba néző sas volt a mi hősünk, nem pedig gubbaszkodó bagoly... Hosszú fekete ruha, az úgynevezett tóga került nyúlánk testére s úgy lengett rajta, mint gyászlobogó a nyelén. Éjt nappallá tett a tanulásban, de hiába, az a veszedelem fenyegette, hogy nem elégítheti ki a tudományszomját. Szülei nem segíthették semmivel s így bizony gyakran megesett, hogy ebéd helyett Horatius verseit olvasta; vacsora helyett meg Vergilius hőskölteményét szavalta. Ettől pedig nem csillapul az éhség.

Egy napon be is állított a kollégium széniorához, Tóth Mihály uramhoz:

– Nem maradhatok az iskolában szénior úr. Nem bírom tovább a nélkülözést, az éhséget. Elmegyek valahová tanítónak.

A szénior megcsóválta a fejét. Sajnálta a diákot, mert hát elsőrendű tanuló volt.

– Ejnye, fiam, az bizony kár, hogy abba hagyod a tanulást.

– Nem hagyom én abba! – emelte föl a fejét Arany. – Tanítóságom alatt egy kis pénzmagot gyűjtök és újra visszatérek a kollégium falai közé!

– Így már helyes – simogatta meg a fiú fürtjeit a szénior. – Segítsen vissza Isten mielőbb!

Pár nap múlva fürge, mokány lovak egy kis fakó szekérral poroszkáltak a homokos alföldi úton Kisújszállás felé. Vitték az új tanítót új otthonába, ahol csakhamar igen megkedvelték a szerény, tartózkodó magaviseletű fiatalembert, aki kötelességét hajszálnyi pontossággal teljesítette. Bizony-bizony nagyon sajnálták, mikor megfeszített takarékosága révén lapos erszényét kissé megtöltötte s visszatért Debrecenbe, a kollégiumba, ahová tudni vágyó lelke-szárnya vonzotta vissza.

Ennek a főiskolának, amely már annyi jeles férfiút adott a hazánknak, sokat köszönhetett Arany János is. Lelkiismeretes, tudós tanárok gyarapították ott a fiatalság lelki kincseit. Gyűjtötte is Arany Jánosunk ezeket a kincseket, amelyek minden csillogó kincsnél többet érnek a világon. Nem igen vett ő részt a diákok mulatozásaiban, pajkos csínyjeiben. Az volt a legkedvesebb mulatsága, ha egy-egy könyvvel a hóna alatt, kiballagott a Nagyerdőre. Mérföldekre terül ez a rengeteg erdő Debrecen városa mellett. Körülötte az óriás, terebélyes fák mintha azt mondogatták volna neki:

– Isten hozott, kis diák! Tanulj, tanulj lankadatlan kedvvel, hogy derék ember váljék belőled. Látod: mi is parányi magból növekedtünk ekkorára!

De a Nagyerdőn kívül másféle tájra is szívesen elkóborolt a fiatal Arany. Oda, ahol a tündérliget, az aranyos királyi palota várroma van festve. Sokat, nagyon sokat kóborolt a színház körül.

Úzte a vágy, hogy ő is fölcsapjon színésznek. Ha valami kis pénzre tett szert: jegyet váltott s a kakasülőről hallgatta, hogyan szavalnak a papiros-koronás királyok a színpadon. Ha ő is olyan papiroskoronát tehetne a fejébe! Többet ért az az ő szemébe, mint az igazi arany korona.

Előtte volt néhány tanulótársa példája, akik szintén beállottak színésznek. Kopott volt a ruhájuk, nélkülözéstől fakó az arcuk, de azért boldognak érezték magukat. Ezeknek a példának a színpadi dicsőségre szomjas Arany sem tudott ellenállani.

Hogy meg volt lepetve lakásadó gazdája, Erdélyi József tiszteletes uram, de még jobban jó öreg professzora, Sárvári Pál uram, amikor elébük állott a fiú:

– Nem tudok ellenállani a vágyakozásnak. Színész akarok lenni.

A tanár szemébe nézett a diáknak, a tekintetében megcsillant álmodó lelke délibábja.

– Színész? Hát aztán van hozzávaló tehetséged? Szavalj nekem valamit!

Arany szavalt. Tűz, láng volt a szavalatában. Majd a professzor felszólítására énekelte is. Tisztán csegett a hangja, mint az ezüst harang.

Az öreg Sárvári a diák fejére tette a kezét:

– Kedves fiam. A színész pálya rögös, de felette szivárvány ragyog. Akinek tehetsége van rá: ezen az úton is dicsőségesen szolgálhatja a hazánkat, nemzetünket. De érzel-e magadban elég erőt, hogy le ne roskadj, ha megvérzi lábadat az út tövise? S érzel-e magadban elég tehetséget, hogy kivívd a nevet, dicsőséget?

– Érzek! – tette a kezét szívére a fiú.

– Akkor Isten áldjon meg, öcsém, nehéz vállalkozásodban!

Így került Arany János a vén kollégium vastag falai közül a színház festett vásznai közé. De egynéhány tanára bizony ugyancsak csóválta a fejét, mikor a szándékát megtudta. Mert hej, akkoriban még sokkal veszedelmesebb, küzdelmesebb volt a színész pályája, mint mostanában. Van, akit a tehetség csillaga visz a dicsőség felé. Van akit csak lidércláng vezet a romlásba, pusztulásba...

IV.

A vándorszínész.

Mikor a faparıpán lovagoló fiúcskát megkérdik, mi szeretne lenni, ha megnő, a pöttöm kis levante rendesen így felel:

– Generális!

Persze azt hiszi, hogy aki katona lesz: az mindjárt azon kezdheti, hogy fejébe nyomják a tarka, libegő tollas süveget.

Pedig hát a katonáskodás a közlegénységen kezdődik.

Arany Jánosunk is azt gondolta, hogy ha ő színész lesz: mindjárt hősöket, királyokat fog játszani a híres költők szebbnél-szebb darabjaiban. Bezzeg csalódott ebben a hitében. Ki kellett volna járni a színész inaséveit, ahogy az akkoriban szokás volt.

A színpad mögött kezébe adták a furkót.

– Döngesd ezzel a padot!

Ez jelentette az ágyúzást, mikor háborúsdit játszottak a színpadon.

Majd vaslemez kellett rázni, ami úgy zúgott, döngött, mint a mennydörgés. Majd meg többedmagával kékre festett vászon alá bujtatták, ahol föl és alá bukdácsoltak. Ez jelentette a hullámozó tengert.

Sok időbe került, míg végre szerepet kapott s kiléphetett a közönség elé. Azt se tudta izgatottságában: holt-e vagy eleven. Próbálkozása azért elég jól sikerült, mert ettől az estétől kezdve az igazgató elég gyakran bízott rá kisebb-nagyobb szerepet. A reménység, mely már-már elröppenőfélben volt szívéből, újra visszatért oda csillogó arany szárnyaival. Édes álmot legyezett a fiú szemére: a dicsőség álmát...

Hej, nem soká tartott ez az édes álmodozás...

Elmúlt a tél, elkövetkezett a mezei munka ideje. Debrecen dologtévő népe nem járt az idő kinyíltával a színházba. Napestig künn sürgölődött a határban, hazatérve kiki álomra hajtotta fejét. Üresen állott a színház. Elvándoroltak a színészek. Bekóborolták a vidéket, fáradságosan keresve a kenyerüket.

Arany Jánost nem vitték magukkal.

Ekkor már nem a reménység tarkatollú madara tanyázott a szívében, ott keringett feje fölött a csúnya fekete holló: a gond.

– Mitévő legyek? – tépelődött a szegény fiú. – Visszamenjek a kollégiumba? Kitegyem magamat volt tanulóársaim csúfolódásának? Vagy visszatérjek a szülői házba? Kiegészne a szemem szegény öreg szüleim előtt, akik azt várták, hogy szorgalmasan tanulok.

Végre is egy kis kóborcsapat színészhez szegődött. Öten-hatan ültek a döcögős szekéren, ahol Aranynek is helyet szorítottak. Úgy indultak el – azt se tudták jóformán, hogy hová?

Édes hazánk, Magyarország, sokat köszönhet a színésznek. Abban az időben, amikor még nem voltak fényes színházak, állandó hajlékai a művészetnek, az országutak vándora volt a színész.

Ha egy-egy városkába, faluba betértek: deszkapajtában ütötték föl a sátorfájukat. Abban a deszkapajtában hirdették lángoló lelkesedéssel a nagy költők fényes gondolatait, nemes érzéseit gyönyörűen csengő nyelvünkön. Apostolai voltak ők magyar nyelvünknek, éhező, fázó, szenvedő apostolai.

Áldás e nagy kor színészeinek dicső emlékezetére!

Ne csodáljuk hát, hogy e lelkesedés elragadta a mi Arany Jánosunk költői lelkét is. De nem sokáig haladt a színészi pályán. Az ő végzete másképp volt a csillagokban megírva. Más pályán termett számára a babér.

Keserű könnybe kellene mártanom a tollamat, ha le akarnám írni mindazt a szenvedést, surlódást, amin fiatal színész vándorlásában átment.

Mikor a vadregényes Máramarosmegyébe vetődtek: a festői hegyek közt naphosszant elbolyongott. A fák, bokrok itt is jóságosan ölelték körül, de most nem bírtak neki oly bátorító biztatást suttozni, mint a debreceni Nagyerdő vén tölgyei.

– Mi lesz veled, szegény fiú? – suttogtak, zúgtak a fenyőfák szemrehányóan. – Nem jól cselekedtél, hogy letértél a tanulás útjáról. Nincs neked igazi tehetséged a színészi pályára. Megkeserítetted öreg szüleidet, akiknek egyetlen reménységük volt.

Arany János zokogva, elkeseredve borult egy odvas vén fa lábához, mintha bűnbánóan apja elébe borulna. Ott vergődött kétségbeesve, míg a fájdalomba kimerülve elnyomta az álom...

S az álom nem szelíd, megenyhítő tündér alakjában szállott fölébe. Ijesztő rém volt, aki riasztó képet varázsolt szeme elé.

Édesanyját látta ravatalon...

Sikoltva vetette magát a koporsóra. S akkor egyszerre fölébredt.

Körülötte a vadon erdő. A zordonul zúgó fenyvesek. A nap már leszállott. Az utolsó sugár akkor illant tova a sötét gallyak közül.

A fiú rémülettől kerekre nyílt szemmel nézett maga körül. Haját fölborzolta, vadul lengette a sűrűből előtörő esti szél.

S Arany János futott – futott talán az esti szélnél is sebesebben.

Hová futott?

Haza, haza!

Máramaros-Szigettől Nagyszalonta negyven mérföld. Arany nekivágott ennek az útnak gyalog. Egy húszast kapott az igazgatójától útravalónak. Ebből nyolc krajcárért vett cipót és kevés szalonnát. Törtetett hegyen-völgyön át; medve-lakta rengetegben, ahol gallyat tört magának védelméül a dörmögő vad ellen. Só szállító oláh fuvarosok fölveszik könyörületből a szekerekre. De ő gyorsabban akar haladni, mint azok kocsi-ja döcög. Ott hagyja őket és rohan hörgő mellel előre. A hideg havasok után, ahol az

eső csontig átjárja, lekerül az ugoctai lapályra, az ecsedi láp tájára, ahol rekkenő hőség tikkasztja el. S már ott magaslik előtte Debrecen tornya, a kollégium óriás épülete. Félve kerüli el, hiszen nincs neki ott keresete többé. Halálra fáradva, halálra éhezve vánszorog szülőföldjére, s zörget a bogárhátú házikó ajtaján.

– Ki az? – hangzik onnan belülről egy beteges, reszkető hang, mely az ő szívének oly drága muzsika.

– Én vagyok, szerencsétlen, könnyelmű fiuk, édesapám! – hangzik a hazatért vándor felelete.

De az öreg apa nem megy ki fiához. El van keseredve ballépése miatt. A kimerült vándor ott roskad le a küszöbön.

S akkor egy puha kéz érinti meg a vállát, édes gyöngédséggel.

Az elcsüggedt fiú félénken emeli föl a fejét. Ki az, akinek szíve megkönyörül rajta?

Édesanyja volt, aki betegágyából szédülve kelt föl, hogy vezeklő gyermekét megvigasztalja.

Ó édes anyai kéz, aki a porból, a kétségbeesés fenekéről fölemeled bűnös gyermekedet áldott, jóságos öledbe, a legédesebb vigasztalás helyére...!

V.

A vezeklés évei.

A vezeklés szomorú napjai következtek a hazatért fiúra. Nem volt maradása ott-hon, hisz a kicsi kunyhóban ínség ütött tanyát és ő nem tudott rajta mivel segíteni. S nem mert az emberek szeme elé kerülni; hiszen mindenki szemrehányással fogadta, amiért úgy megkeserítette öreg, törődött szüleit. De az emberek szemrehányásánál százszor jobban üldözte őt saját lelke háborgása.

Keserűség tengere volt a lelke s ebbe a keserűségbe csak néha-néha hullott egy-egy balzsamcsepp: édesanyja vigasztaló szava:

– Ne félj, Jani fiam. Megsegít a jó Isten!

De ebben a vigasztalásban már nem sokáig lehetett része. Nagy veszedelem zúdult az országra az 1838. esztendőben: a kolera-veszedelem. Véges-végig suhogtatta kaszáját az irtó halál. Az áldozatok között ravatalra került Arany János édesanyja is.

Munkáskezű, szelíd vallásos lelkű asszony volt, családjának őrangyala az ínségben. Örök emléket állított neki majdan szertő fia, Arany János, híres költeményében, Toldi Miklós édesanyjának alakjában. Ahogy Toldi édesanyja szerette fiát: oly szeretettel csüggöttek egymáson Arany János és öreg szülője.

Nincs is szebb megnyilatkozása a költő szívének, mint mikor a gyermeki szeretet szólal meg lantján. Legszebb virág a költészet virágai közt, amit édesanyja arcképe köré fűz a költő!

Arany János a szűk, homályos kunyhóban egyedül maradt gyámoltalan ősz apjával. Az öregember világtalan szeméből nehéz fájó könnyek peregtek a kunyhó földjére. Arany lelkében pedig mintha egy parancsoló hang csendült volna meg:

– Neked segíteni kell szegény édesapádon! Kenyeret kell keresned!

Sorra járta a református egyház főembereit, mindaddig, míg végre csakugyan kenyérhez jutott. Megkapta az iskolai korrektorságot, amivel ugyan édeskevés fizetés járt, de azért nagy jótétemény volt ez most a mi Aranyunkra. Mert nem csak édesapja roskatag vállairól vette le a gondok terhét, de önbizalmát is visszaadta. Mégis lett hát valami a kóbor fiúból!

Korrektori kötelességének azzal a példás kötelességtudással felelt meg, ami Arany Jánost egész életében jellemezte. Azonközben éjt nappallá tevő tanulással igyekezett pótolni mindazt, amit a kollégiumból való távozása folytán elmulasztott. Megtanult franciául, angolul s a remekírókat fordígtatta. S ismét verselgetni kezdett.

Egyszer egy mézárós mester csúfolódó verset akart vele íratni egy kereskedő ellen, akire megharagudott. Öt forintot, majd húszat ígért neki a versért. Nagy kincs volna az a szegény, tengődő korrektor szemében.

De Arany csak azt felelte a kecségető ígéretre:

– Olyan embert, aki engem nem bántott, meg nem sértek semmi pénzért soha!

– Lássá – ostromolta tovább a mézárós –, magának még tisztességes ruhája sincs. Emberek közé se mehet. Ezen a pénzen fordíthat a sorsán.

A szegény korrektor majdnem sírva fakadt:

– Hagyjanak engem békében! Elég, hogy szerencsétlen vagyok. Ne kívánják, hogy még rossz ember is legyek!

A bosszúvágó mézárós magába szállt e szavakra.

Ő maga ment el ahhoz a kereskedőhöz, Rozvány Józsefhez, akit e versben ki akart csúfoltatni:

– Jól tette, hogy Aranyt a házához fogadta – mondá. – Mert Arany több, mint becsületese ember. Valóságos arany-ember! Szent ember!

Mivelhogy akkoriban Rozvány József adott Aranyak szállást, ellátást, rábízván leánykája nevelését. Hosszú időig csöndes otthonnal szolgált neki ez a barátságos ház, melynek békés jóléte alatt a költészet tündére is föl-fölkereste.

Így folydogált csendesen az élete, mikor váratlanul nagy öröm érte. Az iskolában tanított, amikor egyszerre feltárult az ajtó és édesapja toppant be a terembe.

S íme: az öregember szeme nem volt fénytelen, üveges. Csillogott-villogott benne az élet, az öröm sugára:

– Fiam! – kiáltotta az aggastyán. – Most jövök a templomból. Megjött a szemem világa.

S elmondotta, hogy a múlt éjszaka kibotorkázott az udvarra. Mekkora volt álmélkodása, amikor azt vette észre, hogy látja a tündöklő csillagos égboltozatot. Azt hitte: bábajos káprázat játszik vele. De íme: keleten fölpiroslott a hajnal. S az öreg azt is látta. S ragyogó pompájával fölkelte a nap. S az aggastyán repesve gyönyörködött sugaraiban.

– Először a templomba siettem – mondta fiának az öreg –, hogy hálát adjak a jó Istennek, aki meggyógyította a szememet. Azután idejöttem, hogy téged lássalak, édes fiam!

VI.

A szalontai nótárius.

Nagyszalonta népe, ha Arany János nevét hallja, máig is büszkén vallja:

– A mi városunk szülötte volt a nagy költő. De még nótáriusa is volt ám Nagyszalontának!

Mert a nótáriusi toll Arany János kezébe került. De hát ez nem ment olyan könnyen. Sokat kellett addig küzdenie. Már-már újra bujdosásra akarta adni a fejét, de nénje, Sára asszony, visszatartotta:

– Jani fiam, ne hagyj itt bennünket. Nagyszalonta mindig eltartotta a maga gyermekeit. Előbb-utóbb megtalálod itt a kenyeredet.

Végre megüresedett a jegyzői állás és abba Arany Jánost ültették bele. A diadal napja volt ez rá nézve annyi viszontagság után. Beköltözött a kis jegyzői lakásba, Nagyszalonta piacán, a híres csonka torony mellett. Aki Nagyszalontára vetődik: el ne mulassza megnézni azt a házat. Itt dolgozott, itt írta nem egy remekét irodalmunk egyik legdicsőbb halhatatlanja.

Jaj de megszerették a kis nótáriust a nagyszalontaiak! Mert hát égett a kezében a munka s lázas szorgalommal látott a város sokféle ügyének-bajának rendezéséhez. Ha pedig peres felek kerültek elébe, oly igazságosan döntött a dolgukban, hogy a felsőbb bíróság vajmi ritkán változtatta meg az ítéletét. Hozzá meg olyan szelíd, nyugodt volt, akár az állóvíz. Keveset szólt: de amit mondott, sokat nyomott a latba. Haragos indulatában soha ki nem fakadt. Meg is kérdezte tőle egy tanácsbéli:

– Hogy van az, nótárius uram, hogy a kegyelmed szájából soha egy hangos szót se hallunk?

– Nem szokásom, – felelt Arany.

– Hát ha haragszik?

– Akkor hallgatok.

– De ha nagyon, nagyon haragszik?

– Akkor még jobban hallgatok!

Házasságra lépett ezenközben Ercsey Juliannával, aki élete végső percéig gyöngéden szerető hitvestársa volt. Családi öröme után családi gyász érte: Édesapja meghalt. A hetvenhat éves agg csöndesen, egy jajszó nélkül aludt el. Arany utoljára csókolta meg a kezét, mely őt betűt vetni tanította egykor a hamuban.

Mikor aztán a jegyzői pennát letette Arany, dolgozó szobája csöndjében a költő tollát vette a kezébe. Irodalmi munkálkodásában hatalmas ösztöke volt számára barátsága Szilágyi Istvánnal. Sokat beszélgettek együtt irodalomról, olvasgatták a külföld és hazánk remekíróit. Később, amikor Szilágyi Mármaros-Szigetre ment, állandóan leveleztek egymással. A tudós nyelvész egyre buzdította, bátorította Aranyt, akiben föllángolt a költői munkálkodás teremtő tüze. A Kisfaludy-társaság huszonöt arany pályadíjat tűzött ki víg eposzra. Arany elhatározta, hogy pályázni fog. S munkája az „Elveszett alkotmány”, ez a hexameteres versekben írt tréfás költemény el is nyerte az Akadémia koszorúját. Ez volt a nagy költő első sikere. De ezt a sikert elhomályosította a többi diadala, mint ahogy a felkelő nap túlragyogta a csillagokat.

VII. Toldi.

Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon,
Toldi Miklós képe úgy lobog föl nékem,
Majd kilenc-tíz emberöltő régiségben.

Rémlik, mintha látnám termetes növést,
Pusztító csatában szálfá öklelését.
Hallanám dübörgő hangjait szavának,
Kit ma képeznétek Isten haragjának...

Így kapott lantja húrjába a költő, amikor megénekelte Toldi Miklóst, Nagy Lajos királynak csodaerejű jeles vitézét. Olvasgatván régi magyar hegedősök énekeit: Ilosvai Selymes Péternek munkái közt találta a Toldi Miklósról szóló verses krónikát. Ebből a verses krónikából csinálta ő remek költeményét.

Ki ne olvasta volna Arany János Toldiját, édesen elandalodva, lángoló lelkesedésre gyúlva? A nagyhalmi Toldi történetét, aki ott áll a kopár pusztán, mikor a szolgák a boglya hűvösében horkolnak. Ő az országútra bámul, mert hiszen más mezőkre vágyik e határról. Büszke hadsereg kél az országút porából: Laczfi Endre nádor jön kócsagos hadával. A nádor meg is kérdi a legényt:

– Melyik út megyen itt Budára?

Toldi erre lekapja a vendégoldalt araszos válláról s mintha vassá volna karja maga válva: még csak meg se rezzen a kinyújtott szálfá. Elnémul ezen a nádor is, a sereg is; mondják is Toldinak:

Mért nem jössz csatára?
Ilyen legénynek, mint te, ott van ám nagy ára!

Bezzeg menne Miklós; hiszen vitéz volt apja is; de bátyja, aki Lajos király asztalno-ka, azt akarja, hogy a béresek közt is utolsó legyen. Most is, mikor elkeseredve hazamegy, szemrehányást tesz neki a bátyja, aki vendégségbe jött haza, hogy otthagya a munkát a mezőn. Toldi Miklós felbűg, hosszú, tompa jajjal:

Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba:
Vesztenél, ha tudnál egy vizes kanálba!

Kéri is, adja ki a jussát, mert ő világgá megyen. György erre fölfortyanva arcul üti öccsét, aki szikrázó szemmel akarja megtorolni az ütést. De mikor bátyját megrohanja: édesanyjuk közibük fut:

Testével takarja Györgyöt és úgy védi:
Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti!

A rosszlelkű testvér tovább is ingerli Miklóst. Mikor a fiú az udvar szögletében búslakodott: csintalan vitézeivel dárdákkal dobáltatta körülötte a palánkot. Miklós túrta, ameddig túrhette, de mikor egy dárda válla hegyét érte: fogta a malomkő darabot, melyen ült és a garázda népség közé dobta:

Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg,
Ki tudja, hol áll meg s kit hogyan talál meg?

A nehéz kő bizony halálosan talált egy vitézt s Toldi Miklósnak ezért el kellett bujdosnia a szülői háztól. Egy nagy nádasba veszi magát, ahol nád az ágya, zsombok a párnája. De édesanyja szeretete ott is gondját viseli: utána küldi a hű, öreg szolgát, Bencét, falatozni valóval, kotyogós kulacssal. Bencével üzen a fiú anyjának, hogy élete most gyászba borult; egy ideig hírt se hall róla, mintha meghalt volna. De majd fölébred és akkor oly csodálatos dolgot beszélnek felőle, hogy édesanyja szíve repesni fog a beszéden.

El is indul a nádasban, útközben kemény viaskodása támad két farkassal, s az egyiket megfojtja, a másikat agyonveri.

Negyednap már a Rákos mezején jár s Pest alatt találkozik egy síró özvegyvel, akinek két fiát a Duna szigetében egy cseh bajvívó megölte. Toldi Miklós fölfogadja, hogy bosszút áll a cseh vitézen, annál is inkább, mert az nagyban kérkedik és csúfra emlegeti a magyar nemzetet, hogy senki sincs, aki vele diadalmasan szembe szállana. Beballag hát Toldi Pest városába, ahol az elszabadult bikát két szarvánál fogva a vágóhídhöz cipeli. Csak az aggasztotta: hogyan vesz magának fegyvert, paripát, mikor üres a tarsolya? Kétségbeeséséből most is őrangyala: édesanyja segíti ki, aki Bencével pénzt küldött utána: száz darab vert aranyat.

Pompás fegyverzetben, sallangos szerszámú fekete lovon rúgtat hát Toldi a cseh bajvívó elé. S azon kezdi, hogy megszorított a cseh kezét, hogy vér csordul ki annak minden ujja végén. Most látja a hencegő vitéz, micsoda legénnyel van dolga! Kegyelmet is kér tőle s a jószívű Toldinak megesik a szíve rajta. Igen ám, de amikor a sziget partja felé haladnának, észreveszi, hogy a cseh hátulról orozva le akarja vágni. Erre már Toldi Miklós méltán megharagszik és fejét veszi az álnok vitéznek.

Zeng már a Duna partja Toldi dicsőségétől; tapsol neki az összegyülekezett nép; tizenkét aranyos vitézt küld érte a király s megbocsátja bűjét, hogy véletlenül halálosan találta sújtani a malomkővel az ingerkedő szolgát.

Neki akarja adni a bátyja örökségét is, de Miklós elutasítja azt magától:

Csak azon könnyörgök mostan felségednek,
Vegyen be seregébe, csupán közembernek.

A király erre nem közembernek, de testőrének választja, saját kardját adja neki. S hogy teljes legyen Toldi öröme: íme, édesanyja is odaérkezik és szívére zárja lelkétől lelkedzett magzatját. S a dalia:

Elfelejtett mindent és futott elébe,
Kímélve szorítá páncélos ölébe.
Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett
Csak az öreg Bence rítt a hátok megett...

Így énekelte meg Arany János Toldi Miklóst, aki a nép fiából Nagy Lajos király első vitéze lett. Mintha csak magáról írta volna, hiszen ő is bogárhátú házikóban született, hogy került a dicsőség fényes palotájába. Toldi Miklóst testi ereje, vitézsége emelte föl; Arany Jánost ragyogó szellemének hatalmas szárnya. S nem is maradt

hűtlen Arany a néphez soha: mindig a magyar népről, a magyar nép hőseiről dalolt; a magyar nép nyelvét csiszolta ki, vonta be a költészet bűbájával.

S Kisfaludy-Társaság, amelynek pályázatán Toldi részt vett, el volt ragadtatva. Ott volt a bírálók közt a halhatatlan Vörösmarty is, társaival egyetemben ő is megkülönböztetéssel ajánlotta jutalomra a költeményt. A Társaság gyűlése, 1847. január 27-én, még a tizenöt arany jutalmat is fölemelte húszra, hogy elismerését minél jobban kifejezze.

A nagyszalontai kis nótárius egyszerre elfoglalta helyét a nemzet legdicsőbb költőinek sorában.

VIII.

Arany és Petőfi.

Mikoriban Arany János feltűnt az irodalom égén, már akkor teljes fényében ott ragyogott irodalmunk gyorsan fölemelkedett, gyorsan eltűnt üstökös csillaga: Petőfi Sándor.

De mit mondok, hogy Petőfi üstökös volt? Hiszen az üstökös, ha eltűnik: fényének nyoma se marad többé az égen. Petőfi Sándor költészete, dicsősége pedig örökké ragyogni fog nemzetünk égboltozatán.

Elolvasta Petőfi Sándor az éneket jó Toldi Miklósról. Lángoló lelkesedésbe mártotta tollát, úgy írt levelet a nagyszalontai költőnek, magasztalván, hogy a népet emelte föl a költészet sugaras birodalmába. Buzdítva kiáltott föl:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék:
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

Milyen meglepő örömet hozott a nagyszalontai nótárius kis házába ez a levél! Arany szinte elszédült a boldogságtól. Hogy is ne! Toldija koszorút nyert; s e koszorúnál is drágább virágként nyílt feléje Petőfi Sándor barátsága. Ő is versben felelt költő-társának:

És mily sokat nyerék! Csupán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog.
De hát a ráadás? Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok!

Csakhamar találkozott a két nagy költő. Egyszer csak betoppant a szalontai nótárius kétszobás lakásába Petőfi Sándor és tíz napot töltött ott derűs vidámságban. Arany János már akkor családos ember volt: Ercsey Juliannát vette feleségül. Két kis apróság is nevetgélt, futkározott már házuk táján.

A szőke Juliskát szelíden el-elcirógatta a vendég, a három éves Lackónak pedig gyönyörű versikét írt. Ki ne ismerné ezt a verset:

Laci te,
Hallod-e?
Jer ide!
Jer, ha mondom,
Rontom-bontom!

A két költőhöz utóbb még egy harmadik is szegődött: Tompa Mihály, a Virág-regék szelídlelkű írója. Együtt szövék fényes irodalmi terveiket; együtt kóborolták be a búbájos gömöri vidéket, meglátogatván Murány várának regényes omladékát, melynek hajdani asszonyáról, Szécsi Máriáról, mind a három gyönyörű éneket írt.

De a csendes költői tervezetésnek, a vidám barangolásnak egyszerre véget vetett a vihar, mely a magyar hazára tört. Meg kellett védelmezni az ősi szabadságot. Petőfi ajkán elhangzott a „Talpra magyar”, Arany lantja is hazaszeretetre buzdította nemzetét. Megénekelte a zászlót, amit apánk szent örökségképpen hagytak reánk s melytől nem szabad elpártolnunk:

Ha minket elfú az idők zivatarja:
Nem lesz az Istennek soha több magyarja!

Kardot kötött minden ember a haza védelmére; Petőfi Sándor a lázadó rációk ellene indult, Arany János pedig nemzetőri süveget nyomott a fejébe. Arad városa kért Nagyszalontától segítséget, mert az aradi osztrák várparancsnok lövette a várost. Nosza, a híres hajdúfészek lóra ültetett kétszáz nemzetőrt. De bizony az kevés volt. Többet kellett volna küldeni. A szalontaiak haboztak. Akkor Arany intette a tanácsot:

– Minekünk kell fölkeresni az ellenséget, különben az keres föl bennünket!

Aranyt tiszti ranggal kínálták, hogy vezesse ő az újabb csapat nemzetőrt. De a költő elhárította magától e kitüntetését:

– Én csak közkatona akarok lenni a haza védelmében!

S szuronyos puskát kapott a vállára, nehéz bornyút vett a hátára, úgy ment az ágyútűzbe. Azt akarták meggátolni, hogy az aradi vár parancsnoka ki ne törhessen. Ezért is a szalontai nemzetőrök felgyújtották a Maros hídját. Pattogott a bomba, röp-ködött a gránát, amíg e veszedelmes munkát elvégezték. A mi Aranyunk is ott volt a süvöltő golyók záporában.

S a háború zivatarja mindig dühösebb lett, mindenkit kiszakított otthona öléből. Arany János is ott hagyta a szalontai nótárius lakot. A nemzeti kormány szolgálatába állott; fogalmazó lett a belügyminisztériumban s a kormánnyal együtt Pestre, majd Debrecenbe ment. A hős magyar nemzeti hadsereg pedig a csatamezőn küzdött a túl-erővel, de hiábavaló volt minden vitézsége. A muszkák is előzőnlötték az országot. Arany is visszavonult szalontai kis fészkébe. Oda vitte el feleségét és kis Zoltán fiát Petőfi is.

– Légy gondviselőjük, ha én elesem a harc mezején – mondotta hű barátjának.

S azután sietett Erdélybe, Bem tábornokhoz. A fehéregyházi síkon volt a végzetes ütközet. Ott esett el a szabadságharc lánglelkű lantosa.

Arany János élte végéig híven őrizte szeretett barátja emlékét. Ez az emlékezet föl-fölcsendül lantja húrjain is:

Ki nékem álmaimban
Gyakorta megjelensz:
Korán elhunyt barátom,
Van-é jel síri fádon,
Mutatni, hol pihensz?

IX. A letiport szabadságharc.

Megnehezedett ezután az idők járása költőnk felett.

Bujdosásra adták fejüket a jó hazafiak, mert hiszen a nemzetet elnyomó zsarnok hatalom mindenkit halálra kerestetett, aki csak a szabadság zászlója alá sorakozott. Ez a sors várt Arany Jánosra is, mert hiszen az ő lantja is tüzelte a nemzet bátorságát a szent háborúban.

Menekülnie kellett.

Még egy éjszakát akart tölteni az édes otthon födele alatt. Mikor keleten fölpirkadott az ég alja: megcsókolta feleségét, gyermekeit s nehéz szívvel tette kezét a kilincsré.

Egyszerre csak ijedt kiáltás hallatszott be az utcáról:

– Itt vannak a kozákok!

Hosszú, hegyes lándzsákon csillant meg a kivillanó nap fénye. Muszka lovak patkójától dobogott a csonka torony környéke.

A költő elvitte kis családját Rozvány Józsefnek, régi pártfogójának házába, ahol valamikor nevelősködött:

– Viselje gondját az özvegynek s az árváknak, ha én vissza nem kerülnék többé.

A derék ember könnyezve fogadta:

– Ne féljen. Apjuk helyett apjuk leszek.

Szerető, aggódó hitvese pedig remegve bízta:

– Siess már! Mentsd meg az életedet! Jó az Isten: majd egymás keblére vezérel újra! S a költő, sógorával, Ercsey Sándorral neki vágott a kietlen bujdosás útjának.

Szalontát pedig előzönlötték a kozák lovasok. Egy hatalmas termetű generális, Kaufmann tábornok, éppen Rozvány József házához szállott.

Meglátta a fiatal asszonyt, Arany Jánosnét, két kis szepegő gyermekével és megkérdezte a háziasszonyt:

– Ki ez a fiatal asszony?

Rozványné ötölt-hatolt. Nem akarta megmondani, hogy Aranynek, a szabadságharc költőjének a felesége.

– A menyem... mondta végre.

– Úgy, a menyé? – nyomta meg a szót a muszka generális. – Hát a fiai hol vannak?

Erre jött még zavarba Rozványné. Hiszen az ő egyik fia, György, hadnagy volt a honvédseregben, másikkal mint nemzetőr tette meg a hazafias kötelességét. Bajos volt az édesanyának e kérdésre felelni.

A tábornok élesen az öregasszony szeméi közé nézett:

– Értem – mondta. – Az öregek, a gyengék, a nők maradtak csak a házi tűzhelynél. Aki a kardot forgatni bírja, mind a csatamezőn szolgálja a hazát. Ne féltesse derék fiait, jó asszony! Több ütközet már nem lesz. Földerül a béke napja.

Az édesanya megindultan köszönte meg az orosz tábornok vigasztaló szavait.

Mert olyan nagy volt a magyar nemzet hősiessége, hogy még a rideg, kemény muszka katona szívét is meghatotta.

Meg kell adni, Kaufmann generális emberséges ember volt. Szigorú rendet tartott s megtiltotta katonáinak, hogy a védtelen lakosság vagyonát pusztítsák. Megbecsülte még az ellenségben is a magyart.

Fülébe jutott ez a bujdosó Aranynak, aki ezenközben faluról-falura hányódott, vettődött. Hát biz ő kapta magát: tizenkét napi bolyongás után hazatért. Bár ne tette volna! Mert akkor már eltakarodott Szalontáról a muszka, de a helyét sokkal gonoszabb ellenség foglalta el: az osztrák.

Bezzeg nem kíméltek ezek semmit. Valóságos embervadászatot tartottak a jó magyar hazafiakra. Jaj volt annak, aki a szabadság védői közül kezükbe került. Börtön, bitó, golyó lett a sorsa.

Arany Jánosnak se lehetett egy percnyi nyugta se. Éjszámra fönn virrasztott kis lakásában. Mellette gondtól, aggodalomtól agyongyötört felesége. Félve reszkettek: ha jönnek az üldözők, hogy bilincset verjenek a kezére, elvigyék a tömlőc fenekére!

Sok derék hazafi jutott akkoriban a vérszomjas osztrák hóhérok kezére. Szerencsével dicsekedhetett, aki évekig tartó börtön, nehéz láncon való szenvedés árán az életét megválthatta.

Gondoljunk kegyelettel, hálával ezekre a derék, sokat szenvedett honfiakra, kedves olvasóim!

Egyszer csakugyan váratlanul kinyílt az aggódó kis család házának ajtaja. Váratlan vendég toppant be: Kenyeres János, Szalonta volt bírása.

– Mi járatban van nálunk, Kenyeres uram – kérdezte tőle meglepetve Arany.

– Újságot mondok, Arany uram – szólta a vendég. – Hivatalt vállaltam. Én vagyok a szolgabíró.

Arany összevonta sűrű szemöldökét:

– Hivatalt? Most, amikor idegen úr a magyar nyakán? Mikor nem vagyunk urak a saját hazánkban? Jó hazafinak most nem szabad hivatalt vállalnia.

Kenyeres uram nem haragudott meg e szigorú feddő szavakra.

– Igaza van Arany uramnak. De én éppen azért vállaltam hivatalt, mert használni akarok üldözött hazám fiainak. Én védeni fogom őket. Éppen ezért jöttem kegyelmedhez is: jöjjön el hozzám írnoknak.

Arany elfogadta a meghívást, ami által szűkölködő családja kenyérhez jutott. S Kenyeres uram csakugyan beváltotta szavát. Az ő kerületéből senkit el nem vittek börtönbe, hóhérekébe. Oltalma alatt Arany is biztonságban érezhette magát. De lelke el volt borulva, mint az ég a haza fölött. S ha a dicső háború idejében lelkes buzdítás fakadt lantja húrjain, most elkeseredve tört ki a kebléből a hazafi bánata. Megénekelte a koldust, akinek jobb kezét ellőtték a csatában, balja pedig mankót hordoz s most küszöbről-küszöbre jár, könyörögve:

Szegény hazafi jövök, kérni egy falatot...
Adjatok, adjatok, amit Isten adott!

Nem tudott bízni abban, hogy a bajnokok véréből a kopár sírhalmokon újra kivi-
rul a szabadság rózsafája. Ez a lemondás sír felénk meghatóan „A dalnok búja” című költeményéből:

Sötét éjben, rideg lakában
Virraszta meddő bánatában
A dalnok egyedül;
Mint egy koporsó, néma lantja
Nehéz gondban fejét lehajtja,
Bús hangszerére dül.

S a dalnok elmondja mi az oka elkeseredésének. Virág fakad a hősök sírján, de a hősök nem támadnak föl többé. Láta a nagyszerű csatákat, de a csaták után nincs vidám tor. A dalnok nem tud új nemzedéket teremteni, fölépíteni, ami romba dőlt; mint ez a régmúlt idők szerencsés dalnokainak megadatott:

Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint.
Késő, habár láttam virágát
Bízthatnom a kidőlt fa ágát
Virágozzék megint...

Az egész magyar nemzet együtt sírt a költővel. De a magyarok Istene megvigasztalta nemzetét és a költőt. Földerítette újra a szabadság hajnalát. A megpróbáltatás után újra reménykedve hangzott föl a nép ajkán a szózat:

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar!

S Arany János lantja elragadtatva adott e dalra visszhangot s lelkesítve fordult nemzetéhez:

Hallottad a szót: „rendületlenül?
Ábránd, hiúság, múló kegy, javak,
Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
Vész és gyalázat el ne rántsanak.
Ó értsd meg e szót: árban és apályon
– Szirt a habok közt – hűséged megálljon!

X.

A nagykőrösi tanár.

Nagyszalonta városától, melyen oly nagy szeretettel csüggött, mégis megvált azután a költő.

Először a szomszédos Gesztre hívták. A nevezetes Tisza-család választotta nevelőjének. A fiatal Tisza Domokost tanította, aki maga is költői tehetség volt. Fiatalon halt el az irodalom vesztésére. Majd Nagykőrös egyháztanácsa választotta meg tanárnak. Nehéz szívvel intett búcsút a Csonka toronynak.

Mint minden dolgában, amit csak elvállalt, úgy a tanárságban is példás volt Arany Jánosunk kötelességtudása. Soha egy tanítási órát sem mulasztott. S odahaza órákig elbajlódott tanítványai dolgozatainak javítgatásával.

De szerették is tanítványai. Aki a csöndes, hallgatag magaviseletű tanárt rakoncátlan természetével megbántotta: valósággal kiüldözték maguk közül s lábujjhegyen jártak a háza előtt, amikor tudták, hogy szobájában dolgozik.

Verseket ír.

Mert hiszen Arany János egymásután írta szebbnél szebb költeményeit. Remek balladáit a magyarok derűs-borús történetéből.

Megírta balladáját a vitéz Rákóczi Ferenc feleségéről, akit rabul tartottak Bécs városában, de a rabságban se hagyta el a remény, hogy Rákóczi harca nem lesz hiábavaló. Megírta Rozgonyinét, ki gyöngyös arany fejkötőjét sisakkal borította s kardot is kötött: úgy ment férjével együtt Galambócnál a törökre. Megírta Török Bálint szomorú történetét, akit foglyul ejtett s a konstantinápolyi héttorony várába zárt az álnok török. Szent László legendáját, aki éjszaka fölszakította kriptája követét, felült ércbe öntött lovas szobrának a lovára, aki megelevenedett és érclovagját földre döntötte; úgy csapott a tatárra, hogy Nagy Lajos király seregét győzelemre segítse. Éneket írt az egri leányról, aki a cseh rablók ellen fegyvert ragadott. Hát Mátyás királyunk anyjáról, Szilágyi Erzsébetről, ki írta azt a gyönyörű balladát, amelyet mindenki ismer? Szilágyi Erzsébetről, aki levelet írt fiának Prága városába, ahol fogva tartották, s ahonnan édesanyja ki akarta váltani. Hollómadár ragadta el kezéből a levelet, s úzték is napestig, amíg éjfélén csak megkocogtatták az özvegy ablakát:

„Ki kopog?
Mi kopog?
Egy fekete holló!
Nála még
A levél
Vagy ahhoz hasonló.

Piros a
Pecsétje
Finom a hajtása
Ó áldott,
Ó áldott
A keze írása!”

A törökverő Hunyadi János ifjúságáról is éneket zengett. Megírta, hogy fogott el a hős ifjú Zsigmond király szemeláttára pusztá kézzel egy csikasz farkast. Szívet-lelket rázó balladája Szondi két apródjáról. Drégely várát romba lövette Ali basa. Dicső védője, Szondi György elesett. Sírján ott térdelt két apród, lantjukon a halott uruk dicsőségét zengedezvén. Ali basa követe mézes-mázos ígéretekkkel, majd fenyegetéssel hívja a két fiút a dús táborba, pazar lakomára. De Szondi két apródja se szép szóra, se fenyegetésre nem válnak meg a hős sírjától... S nem szabad elfeledkeznünk egyik legremekebb balladájáról, a Walesi bárdokról. Edward angol királyról szól ez, aki elpusztította, leigázta országát. S a bárdok, ahogy a dalnokokat ott nevezték, nem akarták a király dicsőségét zengeni. A király máglyára küldött minden ellenszegülő énekest. Majd hangos vigasságot csapott: de azért hallotta a máglyára küldött dalnokok vádoló énekét:

De túl zenén, túl síp, dobon,
Riadó kürtön át,
Ötszáz énekli hangosan
A vértanúk dalát...

A nagykőrösi tanár híre, neve betöltötte az egész országot. És Csengery Antal, a híres író egyszer csak azt mondta Deák Ferencnek:

– Az olyan embert, aminő Arany, föl kell hozni az ország szívébe, Pestre. Itt kell neki lapot szerkesztenie, hadd legyen buzdítója, lelkesítője egész nemzetének!

Írt is Csengery Antal a kőrösi tanárnak, hagyja ott az iskolát, jöjjön Pestre lapszerkesztőnek.

De Arany szabódott:

– Kedvem volna hozzá, – mondotta. – De lesz-e hozzá elég tehetségem, elég erőm?

Ilyen szerény volt Arany János. Keveslette az erejét. Mert hiszen mondom: mindennek, amit elvállalt, példás lelkiismeretességgel akart mindig megfelelni. Nem úgy, mint sokan cselekszenek, hogy hebehurgyán mindent elvállalnak és nem tudnak kötelességüknek eleget tenni.

Ám Csengery egyre nógatta. S Arany János végre is engedett. Búcsút mondott a kőrösi iskolának, melyből az ő kilenc éves tanárkodása alatt annyi jeles ember került ki, mint máskor soha. Arany János lángoló lelkét tanítványaiba is átöntötte, hogy tudjanak azok is lelkesedni, dolgozni az irodalom, a tudományok, a haza fölvirágozásáért.

XI:

Akinek nem kell a rendjel.

Ott volt már a szalontai paraszt házikó szülőtte az ország első városában.

S tudjátok, hová került ott csakhamar?

A magyar tudományosság legelső házába, az Akadémia büszke palotájába, amelyet a legnagyobb magyar, Széchényi István gróf alapított. Széchényi István, akinek haláláról Arany János írt megrendítő ódát:

Egy szó nyilallott a hazán keresztül
Egy röpke szóban annyi fájdalom!

Néhány évig szerkesztette Arany Pesten a Szépirodalmi Figyelő majd a Koszorú című lapokat. Akkor elhalálozott Szalay László, a híres történétíró. Megüresedett az Akadémia főtitkári széke. Ki lett volna erre érdemesebb, mint Arany János?

Maga Eötvös József báró, a halhatatlan regényíró, Magyarország örök érdemű közoktatási minisztere, szólította föl Aranyt, hogy a titkárságot vállalja el.

A költő ismét szerénykedett:

– Hogy vezethetném én a tudós társaság dolgait? Belefáradtam már a munkába. Rövid idő múlva végleg elvonulok csöndes magánosságomba.

De Eötvös József nem tágított:

– Most fejezzük be az Akadémia épületét. Te leszel a bokréta az Akadémia süvegén.

Meg is választották az első magyar tudós társaság titkárának. Barátai ezzel nyugalmas életet akartak neki szerezni, hogy ideje legyen a munkára, a magyar irodalom kincses házána gazdagítására.

Hiszen olyan sok kincset termett már az ő költészete. S még oly sokat várt tőle a nemzet.

Már régebben megírta Toldi estéjét, az ősz bajnok utolsó hőstettét, mikor sírja szélén diadalmasan küzd meg az olasz vitézzel, aki az ország címerét szégyenszemre el akarta vinni, míglen az ősz Toldi kezétől elesett. S megjelent Buda halála, ez a régi nyelven írt nagyszerű hősköltemény, mely a hunok félelmetes királyát, a világhódító Etelét állítja a szemünk elé.

De mikor már az Akadémia titkári székébe került: Arany János törődött egészségű volt, sokat betegeskedett. Különösen zúgó főfájás kínozza. Már fiatal éveiben is rövidlátó volt. Szemei most mindjobban megromlottak. A törődött, beteg költő ajkán nem fakadt hosszú ideig ének.

S aggódva kérdezte mindenki:

– Mért hallgat Arany? Mi baja, mi gondja? Bizonyosan sok a dolga a hivatalában. Meg kell szabadítani minden gondjától, hogy egyedül a költészetnek élhessen! Adjon neki évi díjat a nemzet!

Többször szóba hozták ezt Arany János előtt. De ő tiltakozva hárította el magától:

– Minden falat kenyeret meg kell érdemelni – mondotta. – Keserű lenne nekem az a kenyér, amit kegyelemből kapnék!

Pedig hiszen ő már addig is bőségesen rászolgált erre a kenyérre. De az ő arany jelleme nem tudott beletörődni, hogy munka nélkül fogadjon el fizetséget.

Betegségén kívül más csapás is érte akkor, ami nagyon megviselte testét, lelkét.

Forrón szeretett leánykája, Juliska, Széll Kálmán nagyszalontai lelkész felesége, ifjú korában meghalt, mint a forgószéltől letört virág.

Míg élt: a költő mindig arról ábrándozott, hogy visszavonul szülőföldjére, folyóka-val befuttatott kicsi házacskába, szerető családjá körébe. Hiszen Arany János a családi élet szelíd örömeinek is édes szavú megéneklője volt. Ő írta e kedves sorokat:

Mint a madár a fészkére,
Szomjas vándor hűvös érre,
Mint a gyermek anya-ölbe
Vágyom én e nyájas körbe.

S ő írta azt a gyönyörű verset is, amiben a fiát imádkozni, hinni tanítja:

Mert szegénynek drága kincs a hit
Túrni és remélni megtanít!

S elmondja a földi élet sok bú-gondját, gyöngéd szeretettel biztatva:

Kis kacsóid összetéve szépen
Imádkozzál, édes gyermekem!

Most, mikor szeretett családjának viruló ékessége, drága Juliskája korán örök álomra hunyta szemét: a költő már nem vágyott oly forró hévvel szülőföldjére. Hisz otthonában nem nevetett volna már reá Juliskája kék szeme.

Megtört lélekkel, alig tudta ellátni hivatalbeli teendőit. Már pedig ő – ismételten – nem akart olyan kenyeret enni, amit munkájával meg nem érdemelt. Lemondott hát a hivataláról.

Lemondását az Akadémia nem fogadta el, hanem minden dolgától fölmentette.

Hej, nem tudott belenyugodni ebbe Arany!

Nem akart ő elfogadni semmi jövedelmet, semmi kitüntetést. Még a rendjelet se, amivel a király a nagy költőt kitüntette.

Eötvös József báró mondotta:

– A király ajándékát nem lehet visszautasítani!

– Jó, hát nem utasítom vissza – felelte Arany. – De nem fogja látni ezt rajtam soha senki.

S nem is volt a rendjel életében a mellén egy percig sem.

De hát nem is volt neki szüksége semmiféle csillogó-villogó rendjelre.

Hiszen csillag ragyogott a feje fölött. Az örök dicsőség csillaga...

XII.

Az utolsó diadal.

A tölgyek alatt
Szeretek pihenni.
Hova el nem hat
Város zaja semmi...

Így énekelgetett az előregedett, betegeskedő költő, elmenekülve a főváros lármájától a bűbájos Margit-szigetre, ebbe a Duna közepén ringó kicsi paradicsomba.

Sokan látták az ő tiszteletreméltó ősz alakját, amikor egy-egy óriási fa lombját alá húzódván, gyönyörködött a természet szépségében, virágok nyílásában fürge habok játékában.

Még talán a virágok is színesebben mosolyogtak, még talán a madarak is szebben daloltak, s a nap is fényesebben ragyogott, csak hogy megédesítsék a Toldi költőjének élete alkonyát.

Kapcsos könyv volt rendesen a hóna alatt: abba írta utolsó verseit s a Margit-szigeten fejezte be egyik legnagyobb művét is, amit még régen, barna hajjal kezdett és küzdve kórral, bajjal, félbehagyott.

Toldi Miklós élete történetének középső része ez. Tündöklő képek a magyar daliás időkben, Nagy Lajos király korából, amikor három tenger uralta a magyart. Megénekelte, hogyan vitézkedett Toldi Miklós Prágában, amikor Lajos király a szerződészegő cseh királyt megleckéztette; hogyan ejtette fogságba az ármányos cseh rablót. S megénekelte Lajos király olaszországi háborúját, amikor diadalmasan vitte előre a háromszínű lobogót, hogy öccse halálát megbosszulja.

Szokott szerénységével Arany János dugta-rejtegette a költeményt. De régi jó barátja, Csengery Antal, egyszer csak rábukkant. Elragadtatással olvasta a gyönyörű verseket. S nem nyugodott addig, míg Arany ki nem nyomtatta s meg nem engedte, hogy művéből egy részt a Kisfaludy-Társaság gyűlésén föl ne olvassanak.

Mint mikor a csalogány énekelni kezd s még a szél fúvása is eláll, még a falevél se rezzen meg: úgy elnémult mindenki a gyönyörűségtől, mikor Gyulai Pál, a költő, Arany János legújabb művét bemutatta.

Talán bizony még a Margitszigetre is elhallatszott a taps, ami az Akadémia palotájában a fölolvadás befejeztével fölzúgott.

S fölemelkedett Szász Károly, az ősz püspök, s megindulástól elhaló hangon mondta:

– Tiszteljük meg a nagy költőt, aki hosszú hallgatása után ismét megszólalt, hogy e gyűlésen a többi felolvasás maradjon el.

Úgy ünnepelte akkor Arany Jánost az egész ország, akár a vén Toldit, aki sírja szélén dicső diadalt aratott a magyar nemzet ellenségein.

Az Akadémia nem akarta megengedni, hogy többé hivatalos dolgaival fáradjon a halhatatlan dalnok. Nyugalomdíjat akartak neki adni. De Arany most is vonakodott a pénzt elfogadni, amiért meg nem dolgozott.

Pedig küldöttség is kérte rá Vay Miklós báró koronaőr vezetésével. De csak azt felelte a küldöttségnek:

– Nem tehetem! Nem engedi a lelkiismeretem!

Nem csak a neve, de a jelleme is Arany!

A tölgyek alatt szeretett már csak üldögélni az öregúr. Egyszer akart még elmenni egy sokadalomba. Megdicsőült barátjának, Petőfi Sándor szobrának leleplezésére. De már nem láthatta meg a szobor leleplezését. Nem a szobrával, de magával Petőfi Sándorral találkozott – az égben...

1882. október 22-én, délelőtt László fia karjára támaszkodva, ki akart menni szobájából. Egyszerre a karosszékre rogyott s egy mély sóhajjal kilehelte halhatatlan lelkét...

Sírva állotta körül ravatalát a nemzet. És a Kerepesi-úti temetőben méltó helyre: Vörösmarty Mihály sírjával szembe temették Toldi költőjét. A múzeumkertben pedig hatalmas szobormű hirdeti az egykori szalontai nótáriusnak, a bogárhátú házikó szülöttének dicsőségét.

A nép fia volt. S a nép köréből emelkedett magasra: a magyar költők legdicsőbbjeinek sorába. De a népről nem feledkezett el soha. A magyar népnek, a magyar népről írta legszebb műveit. Magával vitte fényes tehetsége szárnyain a költészet magaslatára. Megérdemli, hogy áldott emlékét szívébe zárja a magyar nép minden időkre!

(1902)